

بسم الله الرحمن الرحيم

نقش رسانه در شکل گیری هویت ملی دانش آموزان

فاطمه محمدی

فاطمه اکرامی

کبری عبدالحسینی

حوزه حضرت بقیه الله الاعظم
(عجل الله تعالی فرجه الشریف)

استان تهران

چکیده

مقاله حاضر به بررسی نقش دوگانه رسانه‌های اجتماعی در شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان می‌پردازد. این رسانه‌ها، به دلیل نفوذ گسترده، تأثیری چشمگیر بر هویت ملی دارند. از یک سو، با ارائه محتوای فرهنگی و ملی، می‌توانند هویت ملی را تقویت کرده و حس تعلق را افزایش دهند. از سوی دیگر، با انتشار فرهنگ‌های جهانی، این هویت را تضعیف می‌کنند. پژوهش حاضر، با رویکرد توصیفی-تحلیلی و استفاده از منابع کتابخانه‌ای و دیجیتال، این نقش را تبیین می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد که مدارس باید با آموزش سواد رسانه‌ای، دانش‌آموزان را نسبت به فرصت‌ها و تهدیدها آگاه کرده و استفاده مسئولانه را ترویج کنند. همچنین، ارائه محتوای ملی جذاب در فضای دیجیتال برای تقویت هویت ملی نسل‌های جدید حیاتی است.

واژگان کلیدی: رسانه، هویت ملی، سواد رسانه‌ای

مقدمه

در عصر حاضر که با گسترش بی‌سابقه شبکه‌های ارتباطی و رسانه‌ای مشخص می‌شود، تحلیل تأثیر این ابزارها بر ابعاد گوناگون حیات فردی و جمعی، به‌ویژه بر ساختار هویت ملی در میان نسل امروز، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

رسانه‌ها با توجه به ماهیت محتوایی و کارکردی خود، نقشی محوری و بی‌بدیل در فرایند تکوین هویت ملی، به‌خصوص در قشر نوجوان و جوان (دانش‌آموزان و دانشجویان) ایفا می‌کنند.

در دنیای امروز، رسانه‌ها به عنوان یکی از ارکان اصلی و روزمره زندگی افراد جامعه، تأثیراتی عمیق بر فرهنگ و رفتارهای اجتماعی می‌گذارند؛ از تلویزیون و سیما گرفته تا شبکه‌های اجتماعی و اینترنت.

رسانه‌ها به ابزارهای قدرتمندی برای انتقال اطلاعات و ارزش‌ها تبدیل شده‌اند و این تأثیرات به‌ویژه در ساختار هویت ملی دانش‌آموزان به‌روشنی مشهود است.

تحولات ناشی از تأثیر رسانه‌ها می‌تواند به تغییر الگوهای ارتباطی، نگرش‌ها و ارزش‌های خانوادگی و ملی بینجامد. به عنوان مثال، برنامه‌های تلویزیونی و محتوای دیجیتال ممکن است الگوهای جدیدی از زندگی را معرفی کنند که با هویت ملی افراد، سنت‌ها و باورهای بسیاری از خانواده‌ها در تضاد باشد. این تغییرات نه تنها بر نحوه تعامل دانش‌آموزان با همسالان و اعضای خانواده تأثیر می‌گذارد، بلکه در تربیت و شکل‌گیری هویت ملی آنان نیز نقش بسزایی دارد.

این تأثیرگذاری ماهیتی دوگانه یا دیالکتیکی دارد و می‌تواند هم به تقویت و هم به تضعیف عناصر هویت ملی منجر شود. این پویایی تحت تأثیر متغیرهای کلیدی نظیر کیفیت محتوای رسانه‌ای، سطح سواد رسانه‌ای مخاطبان و بافت فرهنگی-اجتماعی حاکم بر محیط زندگی دانش‌آموزان قرار می‌گیرد.

پیشینه موضوع

اهمیت این پدیده و توجه پژوهش‌های متعدد به آن، از تأثیر مستقیم این قشر حساس بر آینده جامعه و هویت ملی نشئت می‌گیرد که به نوبه خود بر سیاست‌های افراد مؤثر در جامعه تأثیر می‌گذارد.

از جمله پژوهش‌های ارزشمند در این حوزه، مطالعه‌ی علی جعفری و همکاران (۱۳۹۸) با عنوان «نقش رسانه‌های جمعی و اجتماعی در برساخت هویت ملی دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه» است. این پژوهش با بررسی میدانی ۱۷ دانش‌آموز، به شکاف معنادار میان نگرش و رفتار آنان در قبال هویت ملی در دو بستر رسانه‌های جمعی و اجتماعی اشاره کرده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد نوجوانانی که رسانه‌های اجتماعی سهم غالب مصرف رسانه‌ای آنان را تشکیل می‌دهند، در مقایسه با همسالانی که بیشتر به رسانه‌های جمعی گرایش دارند، از سطح پایین‌تری از هویت ملی برخوردارند.

همچنین محمدجواد گراوند در مقاله‌ی خود (۱۳۹۷) با تمرکز بر تأثیر و مدیریت شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان، نقش نهاد مدرسه را در این فرایند حیاتی و مؤثر دانسته است. وی بر ضرورت ارائه‌ی آموزش‌های جامع سواد رسانه‌ای در مدارس تأکید کرده است تا دانش‌آموزان نسبت به فرصت‌ها و چالش‌های ناشی از مواجهه با رسانه‌های اجتماعی آگاهی یابند و به استفاده‌ی مسئولانه و اخلاق‌مدار از آنان سوق داده شوند.

کارولین دوورپا (۱۳۹۰) در مقاله‌ای به بررسی مصرف رسانه‌ای و هویت در دانش‌آموزان پرداخته و نتایج تحقیقی را ارائه کرده است که بر اهمیت سرگرم شدن نوجوانان با رسانه‌ها و فرهنگ رایج در مدارس تمرکز دارد. توجه به شکل‌گیری هویت دانش‌آموزان تحت تأثیر رسانه‌ها و گفت‌وگوهای میان آنان، انگیزه‌ی اصلی این پژوهش بوده است.

باران درخشنده نیز در مقاله‌ی خود (بهمن ۱۳۹۶) به تأثیر رسانه بر هویت ملی و فرهنگی دانش‌آموزان پرداخته است. نتایج تحقیق وی نشان می‌دهد که اکثر دانش‌آموزان زمان قابل‌توجهی را صرف تماشای تلویزیون و استفاده از رایانه می‌کنند که می‌تواند نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت و هویت آنان ایفا کند.

هدف این نوشتار، تبیین دقیق تأثیر رسانه‌ها بر تکوین هویت ملی دانش‌آموزان و جلب توجه ذینفعان اصلی (دانش‌آموزان، والدین و مدیران مدارس) به اهمیت حیاتی سواد رسانه‌ای و نقش آن در تضمین استفاده‌ی بهینه و ایمن از فضای رسانه‌ای است.

شناسایی مؤلفه‌ها و شاخصه‌های هویت ملی برای کشوری مانند ایران، به منظور حفظ یکپارچگی و انسجام ملی از اهمیت بالایی برخوردار است؛ چرا که هویت ملی موضوعی است که می‌کوشد تعارضات موجود میان هویت‌های گروهی و قومی را تا حد ممکن کاهش دهد.

مفهوم شناسی

رسانه:

واژه «رسانه» در لغت به معنای وسیله یا واسطه برای رساندن است و ریشه لاتین آن Medium می‌باشد. در اصطلاح، به هر ابزار، کانال یا مجرای اطلاقی می‌شود که پیام‌ها، اطلاعات و ایده‌ها را از فرستنده به گیرنده منتقل می‌کند؛ مانند رادیو، تلویزیون، اینترنت و شبکه‌های اجتماعی.

در لغتنامه دهخدا نیز «رسانه» به معنای حسرت، افسوس و تأسف آمده است. (دهخدا، لغتنامه، ۱۳۷۷)

«رسانه‌های گروهی» به وسایل ارتباط جمعی مانند رادیو، تلویزیون و مطبوعات گفته می‌شود.

در فرهنگ فارسی معین و فرهنگ جهانگیری، این واژه به معنای اندوه، غم، افسوس و حسرت به کار رفته است. (معین، فرهنگ فارسی معین، جلد ۲، ۱۳۵۱، صفحه ۱۰)

تعریف رسانه از دیدگاه دون لاگی

دون لاگی، نویسنده کتاب «موضوعات کلیدی در نظریه رسانه» (منتشر شده در سال ۲۰۰۷)، در تعریف رسانه می‌گوید:

«اگر به فهرستی مانند تلویزیون، فیلم، رادیو، روزنامه و اینترنت نگاه کنیم، این فهرست‌ها ویژگی مشترک روشنی از رسانه را نشان نمی‌دهند. شاید بهتر باشد رسانه را شامل تمام فناوری‌هایی بدانیم که پیام‌ها را به مخاطبان خود در نقاط مختلف یک منطقه، یک کشور یا جهان می‌رسانند.»

هویت ملی

در کتاب مطالعات اجتماعی پایه نهم دوره اول متوسطه (صفحه ۱۲۸)، هویت ملی این‌گونه تعریف شده است:

«احساس تعلق یک ملت به مجموعه‌ای از نمادها، هنجارها، ارزش‌ها، عقاید و... که در سرزمینی مشخص و طی نسل‌های متوالی پدید آمده‌اند. بنابراین، هویت ملی ریشه در فرهنگ و تاریخ یک ملت دارد.»

بر اساس تعریف ویکی‌پدیا، هویت ملی به احساس تعلق فرد به یک دولت یا ملت گفته می‌شود. این حس مشترک، مردم را به درکی کلی از وحدت می‌رساند و خود را در قالب سنت‌ها، فرهنگ‌ها، زبان یا سیاست نشان می‌دهد. هویت ملی می‌تواند حاصل حضور عناصر مشترک در زندگی روزمره مردم باشد؛ مانند نمادهای ملی، زبان، تاریخ ملت، آگاهی ملی و آثار باستانی.

هویت ملی در شکل مثبت خود با میهن‌پرستی، غرور ملی و احساسات مثبت نسبت به کشور همراه است، اما در حالت افراطی می‌تواند به شوونیسم و برتری‌جویی بینجامد. هویت ملی یک ویژگی ذاتی نیست، بلکه برساخته‌ای از روابط اجتماعی است که فرد با تکیه بر نقاط مشترک با دیگران به آن دست می‌یابد. این دامنه می‌تواند شامل نمادهای ملی، زبان، تاریخ، پیوندهای خونی و نژادی، موسیقی، خوراک، سبک آشپزی و غیره باشد. تحت تأثیر عوامل اجتماعی مختلف، افراد با اتخاذ ارزش‌ها و باورهای ملی، آن‌ها را در زندگی روزمره خود بازتاب می‌دهند.

سواد رسانه‌ای

سواد رسانه‌ای در لغت به معنای توانایی خواندن و نوشتن است. در اصطلاح، به توانایی تحلیل، ارزیابی و خلق پیام‌های رسانه‌ای در قالب‌های مختلف گفته می‌شود. این مهارت به افراد کمک می‌کند تا ماهیت رسانه‌ها و تکنیک‌های مورد استفاده در آن‌ها را به صورت آگاهانه و نقادانه تفسیر کرده و به شکل مسئولانه‌ای در تولید و انتشار اطلاعات مشارکت کنند.

سواد رسانه‌ای فراتر از توانایی‌های اولیه مانند خواندن و نوشتن است و شامل مجموعه‌ای از مهارت‌ها می‌شود:

- **تحلیل:** درک چگونگی تولید پیام‌های رسانه‌ای و فنونی که تولیدکنندگان برای تأثیرگذاری بر مخاطب به کار می‌برند.

- **ارزیابی:** قضاوت نقادانه درباره کیفیت، صحت و اعتبار پیام‌های رسانه‌ای و تشخیص تفاوت‌های میان انواع رسانه‌ها.

که به تقلید از دیگران، تبلیغات و رسانه‌ها ایجاد می‌شود. (خداوند اسرافکاران را دوست ندارد؛ سوره اعراف، آیه ۳۱)

از مهم‌ترین پیامدهای اسراف و مصرف‌گرایی که به کم‌رنگ شدن ارزش‌ها و هنجارهای ملی و دینی می‌انجامد، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

1. محرومیت از دوستی با خدا: خداوند در قرآن می‌فرماید: «خدا اسرافکاران را دوست ندارد.» (انعام، ۱۴۱)
2. فساد اجتماعی: هرگونه تجاوز از حد، موجب فساد و از هم‌گسیختگی می‌شود و سرچشمه فساد، اسراف است. (سوره شعرا، آیات ۱۵۰-۱۵۳)
3. گمراهی و محرومیت از هدایت الهی: خداوند اسرافکار تردیدکننده را گمراه می‌سازد. (غافر، ۲۸)

اهمیت سواد رسانه‌ای در تحولات هویت ملی دانش‌آموزان

مطالعات (۱۴۰۲) نشان می‌دهد که سواد رسانه‌ای تأثیر بسزایی در شکل‌گیری هویت و تعاملات انسانی دارد. امروزه با توجه به فضای پیچیده رسانه‌ای و تحولات فناوری‌های ارتباطی، برخورداری از سواد رسانه‌ای موجب افزایش توانایی تجزیه، تحلیل، تشخیص و انتخاب پیام‌های رسانه‌ای شده و مقاومت در برابر نفوذ قدرت رسانه‌ها را تقویت می‌کند. افراد دارای سواد رسانه‌ای کمتر در معرض آسیب‌های رسانه‌ها قرار گرفته و می‌توانند پیام‌های طراحی شده برای تأثیرگذاری را شناسایی کنند. این توانمندی، درک چگونگی عملکرد رسانه‌ها را ممکن ساخته و بهره‌مندی از مزایای ارزشمند آنها را فراهم می‌آورد، چه بسا از آسیب‌ها و اثرات نامطلوب جلوگیری می‌کند.

کارولین دوور (۱۳۹۰، شماره ۲) اشاره می‌کند که به‌کارگیری الگوی قوم‌نگاشتی می‌تواند اهمیت اجتماعی رسانه‌ها و فرهنگ رایج را واکاوی کند. این الگو که بر اساس تعامل‌ها و فرایندهای اجتماعی روزانه است، با توجه به چگونگی شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان تحت تأثیر رسانه‌ها، اهمیت توجه به سواد رسانه‌ای را نشان می‌دهد.

جعفر بهادری خسروشاهی و همکاران (۱۳۹۷، شماره ۱۴) نیز دریافتند که بین سواد رسانه‌ای والدین و هویت دانش‌آموزان با مصرف رسانه‌ای آنان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

رمضانی و همکاران (۱۴۰۲، شماره ۳) نیز نشان دادند که آموزش مهارت سواد رسانه‌ای بر کاهش اضطراب و تقویت تفکر انتقادی والدین دانش‌آموزان اثربخش است.

با توجه به مقالات و مطالعات متعدد درباره تأثیرات رسانه بر دانش‌آموزان و اهمیت سواد رسانه‌ای در کاهش آسیب‌های رسانه‌ای، می‌توان نتیجه گرفت که آموزش سواد رسانه‌ای به دانش‌آموزان، یکی از مهم‌ترین ابزارها برای آماده‌سازی آنان در مواجهه با دنیای پیچیده و پرشتاب رسانه‌های امروزی است. این آموزش نه تنها به درک بهتر محتوای رسانه‌ای کمک می‌کند، بلکه مهارت‌هایی را پرورش می‌دهد که در زندگی روزمره و آینده دانش‌آموزان تأثیرات مثبت فراوانی خواهد داشت.

نتیجه‌گیری

در عصر حاضر، رسانه‌ها همانند هوایی که تنفس می‌کنیم، همه‌جا حاضر بوده و به ضرورتی اجتناب‌ناپذیر در زندگی تبدیل شده‌اند. دانش‌آموزان علاوه بر استفاده از تلویزیون، زمان زیادی را در شبکه‌های اجتماعی، اینترنت و بازی‌های ویدیویی سپری می‌کنند و بیش از هر زمان دیگری در معرض پیام‌های رنگارنگ و گاهی گمراه‌کننده قرار دارند که هویت ملی و اجتماعی آنان را تحت تأثیر قرار داده است.

در این عصر رسانه‌ای، دانش‌آموزان با چالش‌های متعددی از اخبار جعلی گرفته تا تبلیغات هدفمند که عزت نفس، سلامت روان، هویت ملی، عملکرد تحصیلی و رفتارهای آنان را تحت تأثیر قرار می‌دهند، مواجه هستند. این شرایط محققان و پژوهشگران را به این نتیجه رسانده که آموزش سواد رسانه‌ای برای دانش‌آموزان ضروری است و باید در برنامه درسی مدارس گنجانده شود.

همچنین توجه به آموزش هویت ملی و تقویت حس تعلق به میهن از سوی خانواده و مدرسه حائز اهمیت است. با ایجاد انگیزه و آگاهی در نوجوانان می‌توان هویت ملی منطبق با فرهنگ خانواده و کشور را در آنان نهادینه کرد. فراهم کردن آموزش سواد رسانه‌ای برای درک و تحلیل بهتر محتوای رسانه‌ای، به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا از آسیب‌های رسانه‌ها در امان بمانند.

منابع:

۱. قرآن کریم
۲. اریکسون، بحران هویت ۱۹۵۸،
۳. برزوینسکی ۲۰۰۵
۴. بهادری خسرو شاهی، جعفر و همکاران، نقش سواد رسانه ای والدین و هویت اجتماعی بر مصرف رسانه ای دانش آغ، نشریه مطالعات سانه های نوین تابستان ۱۳۹۷، شماره ۱
۵. بیل اوریلی، چه کسی از شما مراقبت میکند
۶. پستمن، نیل (۱۳۸۴-۱۹۲-۲۹۳)، دین، فناوری و تلویزیون
۷. توئن ۱۳۸۲
۸. جعفری، علی و همکاران، نقش رسانه های جمعی و اجتماعی بر ساخت هویت ملی دانش آموزان دوره متوسطه
۹. جلیلی راد، سید احمد و همکاران، کنفرانس بین المللی و آنلاین اقتصاد سبز ۱۳۹۳
۱۰. حاجی محمودی، علی، رضایی ارجمند، مهرداد، رسانه و شکل گیری هویت جوانان، مقاله نشریه رادیو، شماره ۵۶، ۱۳۹۰
۱۱. درخشنده، باران، تاثیر رسانه بر هویت ملی و فرهنگ دانش آموزان، ۱۳۹۶، نشریه جامعه و فرهنگ و رسانه
۱۲. دون لاگی، کتاب موضوعات کلیدی در نظریه رسانه، انتشار ۲۰۰۷
۱۳. رستمی، محمدرضا، ادیسی، فروغ، فرزندی پروری در عصر رسانه ترجمه کتاب گلویریادی گاتانو، ۱۳۹۴
۱۴. رجبی، علی محمد، وب سایت خانواده و اینترنت
۱۵. رحیم زاده، پیمان، ۱۴۰۴ mapeduir/bloj-page

۱۶. رمضان، طاهر و همکاران، اثربخشی مهارت های آموزش سواد رسانه ای بر اضطراب و تفکر انتقادی والدین دانش آموز پسر مقطع ابتدایی، نشریه مجله رویکردی نو در علوم تربیتی، دوره ۵، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲

۱۷. سقازاده، سید محمد، کریم خانی، حمزه کریم، هجوم خاموش، ص ۱۷۰، نشریه عطریاس، چاپ پنجم، چاپ کمال الملک، ۱۳۸۸

۱۸. شریعتی، شهر و زو همکاران، ترویج فرهنگ های بیگانه، مجله طوبی، ۱۳۹۰ زمستان، شماره ۳۷

۱۹. شرام، لایل بی پاکي ۱۳۷۷ Sahramm, and lyle, bparker

۲۰. شعوری، ج ۲

۲۱. کاکاوند ۱۳۸۰، ترویج فرهنگ های بیگانه

۲۲. کارولین دوور، بررسی مصرف رسانه ای و هویت دانش آموزان، نشریه مطالعات جوان و رسانه، پاییز ۹۰، شماره ۲

۲۳. گراوند، محمد جواد، سومین کنفرانس ملی مطالعات خانواده و مدرسه، ۱۳۹۷، کد اختصاصی

FSCHO3_423

۲۴. گوینز، والر، ۱۳۸۸ Goinz, and all er

۲۵. گلوریادی گاتانو، مترجم: رستمی محمدرضا، ادیسی، فروغ، فرزند پروری در عصر رسانه، ۱۳۹۴، چاپ و صحافی همشهری

۲۶. فرهنگ معین، برهان، شعوری

۲۷. ماسن و همکاران ۱۳۷۰ هویت ملی دانش آموزان

۲۸. مطاعی، محسن ۱۴۰۲، کد اختصاصی ANAMiso136